پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم:	**پښتو خوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

ټپون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دغه جملې څخه يې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزي پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحي حبیبي یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندي پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مي دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځیني برخي مي ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکي مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړي اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پوري خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نګران یې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې یې یعني څلور واړه یې د یوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوي دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

علمي او تحقیقی مقاله پروسخ کال د اگست په میاشت کښې رااستولے وه موږ د ښاغلی حبیبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډیرے گوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس یې دوباره په دے غرض بیا شائع کوی چې ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پخقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چې د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چې لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپریل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، درېیمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چي هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه ختک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناوړین مېلمه کړ.

د اروابښاد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچې د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چې تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ ده چې اوس د پښتو ژبې د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چې د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروابښاد علامه حبیبي او اروابښاد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي أو بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروابښاد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځیني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد یو بل اثر "پښتو خوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښې یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتنې مینه

محمدصادق ژړک

پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو خوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک،

د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک خوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولني چاپ کړ، مګر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټني لري، چي تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښایي چي دغسي هم پټي پاتي شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئینده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعنې د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځینې محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چې دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چې له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چې د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناگري، یا کله منگلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکې د دوی د ژبې څرک ایستل مو پکار دی، او څکه چې دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښې

(1) المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیدن طبع.

(2) د پیښور موزیم په ډېرلیکونو کښې پرې یو منگوی خط هم سته، چې د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چې د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندې شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینگه ویلای شو، چې د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چې هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چې کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیرې دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا پوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چې د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکې لاندې موندلې دي او له دې پخواني معبده چې غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبې لیکونه پیدا شوي دي، چې تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبې لیکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چې هغه کومه ژبه وه؟

خو داسې ښکاري چې په عیسوي لومړیو پېړو کښې (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښې د سره کوتل پر غونډۍ چې له پل خمري څخه ۱۵ میله د ایبک خواته پروت دی، یوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشیم روټ شنتیل جرمني پوهاند د بغلان د لیک یوځو لیکي لوستي دي، چې په یوناني خط دي، او یوه جمله یې داسي ده "کیردومي بغولانګ"[۳].

پروفیسر هننګ جرمنی وایي: چې په دې کتیبه کښې د بغلان قدیم نوم بغولنګ دی، چې سغدي شکل یې بغدنګ یا بغدنج و، دال په لام تبدیل شو، او آخرنی جز (انګ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښې هم (بغدانګه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحلیل کړو: بغه یا بګه په ټولو قدیمو آریایي ژبو کښې د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړې پارسو: بګه، د سنسکرت: بهګه، د روسي: باګو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قدیمو نومو کښې خو لا ډېر دی، لکه: بغ پور (معرب یې فغفور دی، یعني د خدای زوی) بغستان

(۳) د شرق او غرب ایتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.
(۴) اریانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بیستون، یعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان یشت (د استا یو څپرکی) بغار (په بهسود د ایزنګی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنګان کښي) بغیار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل یې د اوستا په رنګ (بغه) نه دی بلکې د داریوش د بیستون د لیک په ډول بګه[۵] ته نږدې دی.

بګ، اوس لوی او عظیم ته وایي، چې دخدای صفات دي، وایي پلانی بګ سړی دی، یعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښایي چې بغه یا بګه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قدیم (بګ) هم په ځینو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بګرام، بګرامی (کابل) بګل (هرات) بګلا (غزني) بګ لک (دایزنګی) بګه پای (تالقان) بګی (ترنک).

اما د کلیمې دویم جز (انګ) هم د قدیمو ښارو د نومو په پای کښې ډېر وینو، مثلاً: سالنګ (د کابل شمال ته دره) یکاولنګ (په دایزنګي کښي)، ښنلنګ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنګ (د لغمان یوه دره)، اولنګ (د سالنګ په مینځ کښي) مستنګ (بلوچستان کښي)، زرنګ (د سیستان ښار)، پوشنګ (د

(۵) یسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گیرنگ (د مرویو ښار)، وررنگ (د غور یو رباط) چي عربي جغرافیاوالو دغه اخیرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[6] او لکه پروفیسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړیو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې لیکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې یادي شوي دي، چي یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[7]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قدیم انگ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

[6] احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
[7] یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده. وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ یعني بد. انگه یعني اور) چي د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[8]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري څو زره کاله. د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو. او په هر ځای کښي اورتونونه وو. نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کیږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وايي، چي د کلیمې لومړی جز (انگ) دی. انگل هم په پښتو شور او حدت او تیزي ته وايي، چي د اور صفات دي، د دې کلیمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل، زاول، کاول. انگازه هم د تیزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري. انگولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښايي چي د انگریزي Anger (خشم) او Angry (خشمناک) هم د حدت

[8] یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه رېښه ولري. او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي رېښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړگی بند کړمه په منځ د پانړو پړانگ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانگ

دا بلانگ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انگ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنگ (سغدي بغدنگ، او د زړې پارسو بغدانگه) د بغ او (انگ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديوار = ديوال، غربيل = غلبيل او نور. نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انگ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انگ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانگ = بغدنگ) بغولنگ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انگ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مگر دا تحول وروستني دی. مثلاً: گلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنگ) او داسي د ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينگ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نگ - لنگ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنگ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنگ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنگ) ذکر سوی دی،[9] چي د (انگ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د گوزگانان په غرو کښي يو ځای سنگ چارک سته چي دغه سنگ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[10]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنگ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انگ) په پښتو کښي زړې رېښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنگ، بغولنگ، بغلان زړې رېښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

[9] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

[10] اصطخری، ص ۲۷۰، حدودالعالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مي:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنۍ پښتو (کړی دی) جوړیږي، دا نکته مه هېروئ: چې پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چې د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبې او تراشلې سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مي) منفصل فاعلي ضمیر دی، چې هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومي) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنگ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چې یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چې د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پاړسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چې معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چې اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.

[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.

[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو څخه یې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد.** [۱۴]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبي پخوانی گرامري شکل هم راښیي، چي تر اوسه هم ځیني پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، یعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وایي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دي لوستي سوي، ښایي چي د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځیني نور حقایق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو څخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولگه ایستلای سو، او وایو، ښایي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

[۱۴] طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرلیک

دوهم دلیل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنۍ شاهان چي د هیوان تسنگ چیني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چیني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټیکسلا پورې مسلط وو "کشتریان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پاړسو او سنسکرت کښي هم وو. [۱۵]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی[۱۶] او له دغو څخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعني شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسیحي اوومي پیړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

[۱۵] اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.
[۱۶] وروسته به د پښتو بیت په شرح کښي د دې کلیمې تفصیل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمـــره میــــږ ولاړه پـــر ډبـــره
راســـــه خولګـــــی راکــــــه
ناامېده سي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: څیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو بـه غـم د مـال و ملک، د دیـن و دل کـړم
چـي لا ســتا لــه غمــه روغ ګــرځم اننــد دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه لـه پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: پـه دمـه یعني پـه شـوکت او دمدمـه او مجلـل او شوکتماب.

خـودو یـه کـه: د اېریـدو خـدویې او د تجلیـل کـاف، خدایک.

ونرکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونـه لـه سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړی په اوایلو کښي شروع کېده، پـه بـاختر کښـي، کیـدارا، د کوچنـو کوشانیانو د سلطنت ستـه تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي پـه ویـدا کښـي د سـردار او پـوه او دانـا، او پـه اوسـتا کښـي د پیشوا معناوي لري([۱۹]) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو پـه ژبـه کښـي (کتـور)

---

[۱۷] د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
[۱۸] د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
[۱۹] تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[۲۰] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پـــــر کیتـــــور بانـــــدي وخیـــــژه
خـــــو دي دیدشـــــي ننـــــدارې دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[۲۱] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (اَبدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدایي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[۲۲]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وایي: چي دا احشنور، پر گهر، معنا لري[۲۳] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

[۲۰] د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
[۲۱] د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
[۲۲] ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
[۲۳] تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور تولـه یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دي (تور کښ وړ) پاچا جنگونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[۲۴]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي، او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

[۲۴] ساسانیان، ص ۳۸۴.

igital Library

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالي لیکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښې پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښې خوندي دی، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چې (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښې ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډبره چې ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښې لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چې نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښې پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چې څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چې معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تیره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چې ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي. مګر ښایي چې دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده. چې معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښې سته. چې کله علم وي او کله صفت. وایي چې دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلي دي[۲۶] چې شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښې تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته. چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسني جاغوري او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمې وې، چې کتیبه هم په دره شالي کښې ده، چې له کندهاره د روزګان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارت تالیف.

(۲۷) ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښي ستهٔ، لکه خپته - خپتیو، بریت - برېتو، غوږ - غوږو، خو په مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتیبه کښي مهروزکي Mihrozki ده. چي د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښي تفصیل لیکلی وو، چي کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري، اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو، دا کلمه د شیخ رضي او شیخ نصر لودی په شعر کښي (کهاله) او د سلیمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لورلایي تربنان تراوسه هم لمر (میر) بولي، نو مهرا کولا = میرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښي ډېر مستعمل دي: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث: مورا) او هغه زوړ میرکهول هم اوس میرگل شوی، او زوړ مفهوم

[۲۹] اریانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
[۳۰] وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

یې له اذهانو څخه وتلی دی. شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه ریښې لري.

مگر دلته باید دا خبره هم وڅیړو: هغه زوړ (مهراکولا) چي په سنسکریت کښي هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو لیکلي دي. څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي له پخوا څخه یو بل نوم دغسي سته (میرویس) چي د مردان په سیمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته یوځای (میرویس) سته. او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادگار دی، او پښتانه یې تجلیلاً مصغر کوي، میروسکی، میروڅکی وایي. او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ویس یا ویسه یا ویسیا د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښي هم وو، (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[۳۱] او د گیگر الماني محقق په قول په ریگویدا کښي هم ویس (ټبر، کورنۍ) ته ویل کېده[۳۲] نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او میر

[۳۱] کیمبرج هسټري آف انډیا ۱ تا ۹۱
[۳۲] د شرقي ایرانیانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وگورئ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

Digital Library

کول دی، چې معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی، چې داسې تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به یې وروسته وسي.

له دې لیکنې څخه داسې ښکاري: چې مهروسکی = میرویس = میرکهول = میرکولا (میراګل د پښتنو هفتالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب یې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چې زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم، یو بل ګرامري دلیل هم لري، د دغو کلیماتو ترکیب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یوه مسلمه قاعده دا ده: چې صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښې دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وایو: تور آس، چې په فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

[۳۳] د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې په فارسي ترجمه کښې ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډبرلیک پر لوړه خوا یو څو عربي توري هم ښکاري، چې (حسن) یې لوستل کیږي، خو بله کلمه هم خرپول یا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چې دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چې د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښایي چې تر ۶۰۰هـ وروسته لیکل شوي وي، ځکه چې د خط ډول یې د دغو وختو دی.

په دغه کتیبه کښې هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی میروځکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښایي چې د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتیبې په مقابله کښې د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یو شاه (۲۲۰ق م) د سکې لیک وګورئ، چې صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چې د پلار نوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چې د پښتو څرک مو د اسلام په لومړیو زمانو کښې ځنې وایستلې، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چې د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاریخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورته ډېمز مشهور انګلیسي سکه شناس مورخ لیکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښې د غزنې محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چې دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزنې غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزنې پاچا سو. چې د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چې سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزنې یې څني وینو.[۳۵]

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چې په غزنې او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښې سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسې کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چې د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښې داسې لیکي:

"یعقوب غزنې ویناوه. او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ، خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".[۳۶]

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چې شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښې چې د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنگونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چې الپتگین د بامیان له امیر سره چې (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو، دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.[۳۷]

له دې روایته ښه معلومیږي، چې د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگین په (۳۵۱هـ) غزنې له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چې په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزنې پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزنې حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزنې بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مگر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتگین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتگین په احوال کښي داسي لیکي: الپتگین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو، او تر ده وروسته ملکاتلگین پاچا سو، او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتگین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتگین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتگین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو، او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو، ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ایله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابلې ته سبکتگین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د ېرش پیله یې هم ځني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزنې د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډېر تورې اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کېږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامې لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښايي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ یې لیکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښي یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عمید "لویکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکیه ص۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرگ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کشتري د کورنی لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پاینده یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مگر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

Digital Library

په تاریخي نومو کښې هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسې نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښې سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسې نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځینې تاریخي نومونه هم داسې وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[41] چې د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دی[42] او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښې هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښې پرج و، چې پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[43]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښې وایي:

تیغ تو بقهر بستده باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"[44]

---

[41] تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
[42] مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
[43] تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
[44] دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسې تجلیلي مصغر نوم مهروز کښې (میرویسک) دی، چې دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښې د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسې هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښې غوزک، نیزک، فورک راوړي دي.[45]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چې د پښتنو د نوم اینبولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چې دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چې د کراچي په ملیر کښې خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښې یو فارسي کتاب گوتې مونډلی و، چې د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدنې څخه ما دا تخمین کاوه، چې باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښې لیکلی سوی وي، خط یې اخرنی نسخ و. اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) لیکلي و، او داسې ښکارېده،

---

[45] المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Digital Library

چې لیکونکی به یې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات یې مسخ کړي وو، یا دا چې منقول عنها نسخه به دغسې مغلوطه وه.

دا کتابګوټی یو څو حکایات وو، چې موضوع یې د شیخ سرور د کراماتو بیان و، چې اوس یې فقط ۳۳ پاڼې پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي لیکلو ډول یې داسې و، لکه د غزنې او غوري دورې فارسي نثر، چې ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښې به تالیف سوی و.

د دې کتابګوټي نورو حکایاتو د تاریخ له نظره، کوم اهمیت او قیمت نه لاره، صرف د هغه شیخ د کراماتو حکایات او هغه هم له عقله لیرې غرایب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چې تر کتنې وروسته مې بیرته ورکړ، نه پوهېږم چې بیا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼې باندې یو حکایت لیکلی وو. چې د تاریخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چې هغه په حقیقي ډول ولولم، او مبهم کلمات یې سم ولیکم.

دلته هغه حکایت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلې څېړنې پر زیاتوم، چې زما په فکر د پښتو ادب په تاریخ کښې ډېره بها لري، او یو قیمتي ګران اثر دی.

حکایت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاریخ غزنه از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجدیست عظیم، که آنرا مرلت افلخ لویک خواندندی، واین بیحانه عظیم بود، که وحومر لویک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمین اندر کرد وبتالو سیمینه درنهاد، کابلان ساه خجل این بیت فرستاد بلستان خلجیه که لویک کفت:

بزم کزن سحید لویک لوی انو بویلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تیزیو بملا

خانان باز بکیش هندوان ساه شد، و جون نیسه او افلخ بشانی بنست محانه لویک برکند و مزلت بکرد.

جنین روایت کنند: جون سلطان سخی سرور باین مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نیک دید و کشف سدس، زمین برکافت و صنم لویک برکشید، درمالوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولي الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چې د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه یې مؤلف ښکاره دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

١. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاولُ" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزګان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

٣. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسۍ اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښايي چي دا یو نوم ورکی کتاب

[۴۶] سبحة المرجان ص ۳۹.

او موٌلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور موٌلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مګر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

[۴۷] پرشین لټریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
[۴۸] تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

Digital Library

له حسن صاغاني څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښې (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی، او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[49]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښې زېږېدلی، او په غزني او بغداد کښې د علومو تحصیل کړی، او مخصوصاً په عربي ژبه کښې امام و، چې په عراق او مصر او حجاز کښې هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښې وفات سو، او قبر یې په مکه کښې دی، مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، دَرة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[50]

---

[49] حدود العالم، د تهران طبع.

[50] سبحة المرجان ص ۲۸ ، تذکره علمای هند ، ص ۴۸ ، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښې چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتېږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښې تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښې یې لوست کړی وو.[51]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښې دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچې د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښې هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښې د عربي لغاتو په مقابل کښې ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښې له خلکو څخه اورېدلي دي.[52]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښې اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

---

[51] وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړه، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

[52] د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامیان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهی له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

[۵۳] احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
[۵۴] شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخواني لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

[۵۵] د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
[۵۶] لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
[۵۷] زین الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چي په دې حکایت کښي خانان راغلي دی) او لا بت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو.

که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښايي چي د گردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اېښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم گمان کیږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړي وې، او د روزگان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښايي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و،[۵۸] په غزنوي دوره کښي هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویري

[۵۸] طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

igital Library

غزنوي بولي[59] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[60]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چې دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چې دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چې د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښې له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښې د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چې د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښې خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چې چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.

(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چې حسابلي دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[61] چې د هجري سنې (۲۴ه) کال دی، نو ښایي چې د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښې شروع سوې وه، چې د سبکتگین تر عصره (۳۶۵ه) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسې مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چې د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[62]

مگر روارتي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[63] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چې د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده. لکه

(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.

(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.

(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قياصره" نمارده، کياسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتى دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبدالمالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا   بالامن من رتبيل والشحر[۶۴]

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبيدى د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړى دى[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه[۶۷] ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دى ښوولى.

(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصيل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرني جز (بيل) به لکه راوړتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دى، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوى، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوى دى[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوُش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستورى او عشق او محبت ته وايي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دى، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دى (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاريخي کولا او کهول دى.

(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا یې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملایانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاریخي لغوي تحلیل په سیوري کښې (رتپیل) د هر ښکلی پښتو نوم دی، یعنې د عشق پالونکي، مینه ورمشر، یا د میني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چې دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو یې کښیږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکایت د وجویر لویک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گردېزي د زین الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چې اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چې وویل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بیا د رگون او راولسنان په ملاخیلو قبیلو کښې، ښایي چې کاتبانو خانان په گردېزي کښې خاقان کړی وي، چې یو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان یا خاقان د "وجویر لویک" زوی و، چې لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د بامیان د دروازې بتخانه یې مسجد کړ، او د لویک بت یې هلته ښخ کړ، خو دی بیرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چې صحیح یې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه یو بل شکل دی، چې کله کله په ځینې تاریخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم یاد وي.(۷۰)

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسې لیکلي دي، او داسې ښکاري، چې دا له کابلشاهانو څخه د یوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چې اصل یې څه و؟ زه داسې گمان کوم، چې دا نوم (خنچل) و، ځکه چې پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح یعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) لیکي، چې المهدي خلیفه په (۱۶۳هـ) کال ځینو شاهانو ته سفیران واستول، او دوی یې خپل اطاعت ته راوغوښته، چې اکثرو یې د المهدي اطاعت ومانه، یو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چې دی یې "حنخل" باله.(۷۱)

دا کابلشاه چې د (۱۶۳هـ) په حدود کښې ژوندی و، د یعقوبي په تاریخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چې د کرامات په نسخه کښې (خجل) لیکلی، او دواړه سره لیري نه دي، او داسې ښکاري، چې کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

(۷۰) المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.
(۷۱) تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

Digital Library

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په یعقوبي کښي (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه خنتما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښتنه څخه، تما پخوانی کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[(۷۲)] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) یعني مردنی و[(۷۳)] یا سپین تما چي د زردشت د کورنی نوم و.[(۷۴)]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، ختېه، کورنی) راغلې ده، نو خنتما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی توته هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه توته یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وايي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهېږي نه یې زده دی
لغـــوړن مــــچ دی بونیـــږي رقیـــب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښايي چي دغه "لویکْ" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښي (غرزي =

Digital Library

کوهزاد)[۷۵] يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزګان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان (۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی.

د قبايلو او ځايو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجيان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

[۷۵] د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو دريې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدود العالم مولف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د خرځايونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغلي، پسونه يې لرل، کالي او ژبه او کړه وړه يې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځيني مستشرقان په دې عقيده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارټ وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

[۷۹] حدود العالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

Digital Library

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خو لیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتگین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کټ مټ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.

[۸۳] دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج. کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچی دی.

[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲

[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.

[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نژدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جګي پزې، غټي سترګي، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

تولـه یـو دي کـه غلجـي دي کـه اودلي
نسـه هغـه چـي آئینـه د زړه صـفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

he Digital Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتې شاهنشاهۍ هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلي دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي".[88]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

[88] ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[89]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلغ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له گرمسيره هلته تللي او پادشاهۍ يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجی[90] او ډېر نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود"[91]

[89] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
[90] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
[91] تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه.[92] بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.[93]

بارټولډ وایي:

"لـه څلورمي هجري پېړۍ څخه مـوږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[94]

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

[92] خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانکرس رویداد ۱۹۳۹م.

[93] تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

[94] اسلامي انسائیکلو پیډیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وایي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښېناست
چي په اصل کښي غلجـی د ولایـت و[95]

لـه دغـو تولو تـاریخي اسـنادو څخـه دا ثابتیـږي، چـي خلجیـان پښتانـه وو، او دغـه اوسـنی د غزنـي دغـرو او رغـو غلجیان دي، چي د جهان نامې د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د تولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښـي هنـدوان، هنـد تـه ویـل کېـده[96] د شاهنامې[97] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشـر کـک کـوهزاد قصـه راغلې ده، داسـي وایي:

[95] د خوشحال خان ختک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

[96] سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

[97] دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

Digital Library

که نزدیک زابل بسه روزه راه — یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ — زافغان ولاچین وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کپچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰هـ حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي(۱۰۰) د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
(۹۹) الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
(۱۰۰) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".(۱۰۱)

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک یې "لکه داتا" بولي، او نسب یې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسیږي، د پلار نوم یې سید زین العابدین و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عایشې کهوکهري سره یې واده وکړ، او سید احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پیدا سوه، دغه سید احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جیلاني (رح) او شهاب الدین سهروردي (رح) حضور ته ورسید، او بیا یې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شمیري، او د شهادت تاریخ یې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس یې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سید احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رویه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شیخ علي هجویري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عیسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زیارت له، ډېره غازیخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي دیوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزینة الاصفیا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر ګزتیر، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهیانې او جالندهر ګزتیر لیکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جیلاني رحمه الله علیه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شیخ شهاب الدین سهروردي (۵۳۹ - ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سیمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، یعني په ملتان او ډېره غازیخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مریدان وو، او ښایي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنویانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو لیکلي سوي و، او ټول حکایات یې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي یو مثال یې دغه موجود حکایت، او د غزني په مسجد کښي د "لویك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ایستل دي.

۱۹. باین مزلت؟ دا کلمه هم یقیناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، یعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحیح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معنی نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبې پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، گمان کوم چې دا پښتو دې داسې:

په زمي گزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کبنه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کبنه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسې کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کبنه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښې په دغه شکل سته، فخرالدین گرگاني (۴۴۶هـ) وایي:

Digital Library

چـــو ایـــن مایـــه نبـــودی رســـتنی را
نبـــودی جـــانور روی "زمـــــی"را(۱۰۷)

نظامي وايي:

اساســـیکه د آســـمان و"زمـــی"اســـت
بانـــدازه قـــدرت آدمـــــی اســـت

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمـــین جـــای آرام هـــر آدمـــی اســـت
همـــان خانـــه کردگـــار "زمـــی" اســـت(۱۰۸)

په اوستا کښې زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښې و(۱۰۹) او زمیاد د مځکې او ودانۍ پرښته وه(۱۱۰) داسې ښکاري چې زمی پخوا په پښتو کښې هم وه، چې وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ځنې جوړه سوه.

۲. گزنه: په اصل کښې (کزن) ده، چې د گزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ویس و رامین ۳.
(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

کتـابو کښې گـزن او معنـا یـې خزانـه ده(۱۱۱) او پـه سنسکریت کښې کجن یا جگن وه، چې عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسي معرب و اسمه بالعربیه مفتح،(۱۱۲) نو د عربي کنز د فارسي گنج معرب شکل دی(۱۱۳) چې قدیم شکل یې گزنه = گنزه = غزنه و.

په فارسي کښې مرغوزن یا مرغزن (گورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردگان = گورستان چې دا کلمه په هراتي فارسي کښې وه،(۱۱۴) امامي هروي وايي:

آن جهانـــداری کـــه گشـــت انـــدر نبـــرد
مرغـــزار از زخـــم تـــیرش، مرغـــزن

منو چهری وايي:

وقـــت صـــلحش کـــس نداننـــد "مرغـــزن"
از مرغـــزار وقـــت خشـــمش کـــس نداننـــد

(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(۱۱۳) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.
(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،[115] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وایي، چي د غزنه قدیم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا یې څکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظي وې، او غزنه د ګزنه د کلیمې وروستنی لغوي تحویل دی.

۳. سحید لویك؟ دا کلمه هم د "لویك" بت د ښخولو او مځکي کینلو (کافت) په قرینه، چي په دې حکایت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخید) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غایب صیغه ښکاري، او اوس موږ وایو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخیدل) مصدر پخوا پخپله مستقیم مشتقات درلوده، او (ښخ کیدل) د ژبي د وروستني فتور نخښنه ده - او د صیغې اخیر (ید) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غایب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خوردید (وی نان خورد)احمد استاد محمود اید (احمد استاد محمود است).

نو ښخیدلویك هم دغه معنا لري: ښخ سو لویك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفیه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غایب صیغې سته.[116]

(115) دیوان منوچهري، ص۶۶.

(116) د طبقات الصوفیه فرهنګ د حبیبي لیک.

Digital Library

۴. لوی انو: په اوسني املا (لویانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لویك) د کلمې ریښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لویان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لویان سره راغونډ شول.

کریم داد وایي:

پر غریبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بویلا: دا هم د اوسني (بایله) قدیم تلفظ دی، بایلل او بویلل (باختن) په یوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بویلا) وایي یعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توریو Vowels په ویلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وویل: په قدیمو نښانو کښي د مسیدو او وزیرو او اپریدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بویلا (بایلوله، بایلو، بایله) ماضي صیغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وایي.

۶. لویا: اوسني لوی، د هغه لوی له ریښې څخه پر قدیم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وایو، خو څغلا، شنړا، څلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وایو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

وو، او پـه پخوانـو اشـعارو کښـي مسـتعمل دي[117] وګورئ په لومړي مصرعي کښـي لويـان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې څخه راوتلی دی.

7. کسه تر؟ دا کلمه کښا تر = کښه تور وه، لومړی توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه پـه قـديمو نومو کښـي خورا ټينګـه ريښـه لـري، لکـه دمخـه ذکـر شـوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي پـه سنسـکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښـي عموماً د پاچـا او حکمـران او جنګـي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شـار، کشـور کليمې هـم لـه دغـي څخه راوتلي دي او د پير روښـان پـه خيرالبيـان کښـي (تـورکښ) راغلې ده.[118]

سر الکسـندر برنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کـال دمخـه د اباسـين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـي پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چي يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[117] پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.
[118] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[119] او داسـي ښکـاري چي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاورۍ او توريالي توب په سبب تـورکښ = کښـه تـور = کشـتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

8. ببراغلـوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غـل - وم) ويلـه کيـږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسګ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن ګويند، فرالاوي ګفت:

[119] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي دبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

مـــن زَ "آغالشـــت" نترســـم هـــیچ
وربمـــن شـــیر "رابـــر آغـــالی"[۱۲۰]

دا مصدر په فارسي کښي برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسيَ یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده[۱۲۱] بیهقي لیکي:

"أندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".[۱۲۲]

نو په دې پښتو بیت کښي هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر بَه وګمارم او فوځ به پاڅوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښي د امیر کروړ یوشعر دی، چي په هغه کښي "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي[۱۲۳] هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

---

[۱۲۰] لغت فرس، ص ۳۲۵.
[۱۲۱] برهان قاطع، ج۱.
[۱۲۲] تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
[۱۲۳] پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښي پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښایي چي د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زمانې پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غرښي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی یې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کلیمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چي معنا یې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. ملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بیت په پای کښي (ملا) راغلي ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفیق ته وایي، ملتیا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شیخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵ه) وایي:

نه به لاس واخلي له ځوره نه به لورې
نه به ملا کړي له بې وزلو له ترار[۱۲۴]

---

[۱۲۴] پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

he Digital Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وايي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،[۱۲۵]

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دي، عبدالقادرخان خټک وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراى کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، نااشنا ملي

بل ځای وايي:

ناپوهان به يې باور په ودانۍ کا
چې په طمع د سيلاب د اوبو ملي[۱۲۶]

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (ه) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وايي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-ز-يو) ولوستله شي، ګمان کوم چي دا هم د ږغيزو توريو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه ځه يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملګري کښې.

ځکه چي د غزني لويك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو يوه بل "لويك" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي:
"های، افسوس! لويك بت د غزني په مځکه کښې ښخ سو، او لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي) وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دی، چي په پهلوي او فارسي کښې هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښې د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بيني نه شهر — کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان وازترک وز"تازيان" — نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت — پديد آوريد اندر وخوب وزشت[۱۲۷]

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

he Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيستل سوی دی، څکه چي د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.[۱۲۸]

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.[۱۲۹]

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازې د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د تهانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.[۱۳۰]

---

[۱۲۸] باتولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښي ج۲، د تاجيک آرتيکل.

[۱۲۹] د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.

[۱۳۰] په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترج ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا څني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او قديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبې نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبې لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، څکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي رينښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتـو د يـوه قـديم نظـم ويـونکی (لويـك) چـي د خانـان لويك او خنچل کابلشـاه معاصـر و پـه (۱۶۳هـ) کښـي بـه ژونـدی و، نـو دی هـم لکـه اميرکـروړ سـوري، د پښتـو قديم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لويکـانو کورنـۍ د سـبکتګين پـه لاس ختمـه سـوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰ هـ حدود) په شرقي خوا کښـي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بيت کښي د زمـي، ګزنـه، براغلـوم او تـازي کلمـات لـه سـغدي او پهلـوي سـره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د اميرکـروړ شـعر هـم موجـود دی، لـه دغـو اغېـزو څخـه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چي د اميرکروړ ژبـه د غور په غـرو کښـي لـه دغـو پردو اغېزو څخه ليـري پاتـه وه، د زابـل او غزنـي پرخـوا د ساسـاني دورې ثقافـت او ژبي اثرونـه کـړي وو، او ځکـه چي دا غرونـه او رغونـه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ايران او ماوراء النهر او عربـو خلکـو تـګ او راتـګ دلتـه ډېـر و، نـو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم يوه طبيعي خبره ده.

۱۱. په مسيحي لومړيو پېړيو کښي چي سپين "هون" (آريايي اقوام) د تخارستان له خوا زابلسـتان تـه راغلـل، لـه دوی څخه هفتاليان (ابداليان) د ارغنداو او هلمند پـه نـاوو او

غرو او رغوکښي تر کوږکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او ميشته شول، چي اوس د ابـدالي (دراني) پـه نامـه کښـي هغـه قديمـه ريښـه سـته، او بلـه ډلـه د غلجـي، خلجـي، غرځي) پـه نامـه لـه محلي پښتنو سره ګډ سـول،[۱۳۱] د دغـو خلکـو ژبـه دمخـه هـر څـه چـي وه، خـو دلتـه پـه زابلسـتان کښي له غزني څخه تر سيسـتانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبـه کښـي ځيني قديم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چـي "خـان" سو، يا اولس، "جرګه" "يرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونـانو (خانـانو) د اسلامي فتوحاتو يرغلونـه راغلـل، نو دوی غرو تـه وخاتـه، او د دوی لهجـه او ادا پـه غرو کښي پاته سوه، لکه د وردګو او وزيرو او مسيدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سيمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سيمي د خلکو او مدنيت او ژبو اثر وسو، او تهذيب يې وموند، چي اوسنيو ابداليو لهجه يې نمونه ده.

---

[۱۳۱] ځينو ليکوالو پښتانه دهون لـه نسـله ګڼلي دي، مګر دا خبره تـاريخي اصالت نـه لـري، ځکـه موږ د هـون تـر زمـانې ډېـر دمخـه پـه ريګويـدا او د هرډوټ پـه تـاريخ کښي د پکهت او پکتويس ذکر د آمو او اباسـين تـر منځ، سيمو کښـي وينـو، او دا ثابتـه ده، چـي پښـت = پښتانـه درې، څلـور زره کالـه مخکـي هـم پـه پښتونخـوا (د هيرډوټ پکتي ايکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي پـه عيسـوي لومړيـو پېړيـو کښـي سـپين هونـان (خانـان) پښتونخـوا تـه راغلـل، نـو دوی پـه دې سـيمو کښـي د پښتنو سره ګډ، او پښتـانه سول او ژبه يې هم پښتو سوه.

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لویك خانان د وجویر زوی (د ګردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویك، چې د خنچـل کابلشـاه معاصر و (د دوی معاصـر یو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳هـ حدود محمد بن خاقان (ګردیـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰هـ حدود، افلـخ د محمـد زوی (د ګردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه پـه ګردیـز کښـې مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چې د سبکتګن لـه لاسـه یې په چرخ کښې د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سـره ماتـه وکـړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library